

Türkiye'de Ekonomik Gelişimin Ana Çizgileri

Dr. Tefvik ÇAVDAR

İZMİR İKTİSAT KONGRESİ ve GETİRDİKLERİ

Cumhuriyet döneminin ekonomik düzen açısından temel ilkele-ri 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenmiştir. Bu kongrede önemli bir ağırlığa tüccar ve büyük toprak sahipleri kendi çıkarlarını güvence altına alan ve rahatlıkla kapitalist diyebileceğimiz bir ekonomik yapının kurulması için gerekli ilkeleri belirlemişlerdir, ve bu ilkelerin yaşama geçirilmesini de sağlamışlardır. Lozan anlaşmasının ekonomik hükümlerinin (özellikle gümrük resimlerinin değişmeyeceğine ilişkin maddesi) sağladığı bazı kolaylıklardan yararlanan tüccar, sanayici ve diğer burjuva katmanlar Laissez-Faire'ci bir yaklaşımı ekonomide egemen kılmışlardır. Aynı dönem içerisinde İş Bankası'nın kurulması, milletvekilleri ve yüksek memurları da kapsayan bazı ticaret şirketlerinin kurulması, 1927'lerde sanayii teşvik için çıkarılan yasa işçi sınıfı üzerinde önemli bir baskı aracı olan Takrir-i Sükûn yasası vb. girişimler hep bu doğrultuda alınan kararlardır. Türkiye'nin kapitalist bir gelişim modelini seçişinin somut örneklerini Cumhuriyetten önceki İttihat ve Tarikki iktidarı zamanında da görebilmekteyiz. Kısacası 1908'de demokratik devrim açısından en önemli adımı atan Türkiye, aynı tarihten itibaren de kapitalist ekonominin eylem alanı haline gelmiştir. 1929 ekonomik bunalımının etkisiyle ortaya çıkan devletçilik döneminin bu konuda önemli bir değişikliği getirmediğini altını çizerek belirtmek durumundayız. 1930'dan sonra Devletçilik konusunda iki akım ortaya çıkmıştır. Bu akımlardan birincisi kadrocu akımdır, bir yerde siyasal ortamda İsmet Paşa tarafından yansıtılmıştır. Kadrocular olayı şöyle sergilemişlerdir : Bugün (1933'lerde) dünyada belli başlı üç sorun vardır, kapitalist iktisat sistemi yerine komünist iktisat sistemini kurmak — bunu Rusya halle çalışıyor —, kapitalist iktisat sistemini kurtarmak, bu işle de Akvam Cemiyeti uğraşiyor, müstemleke iktisadiyatı yerine müstakil millet iktisadiyatını yaratmak, bunun halli de Türkiye Cumhuriyeti'ne düşüyor. Kadrocu devletçilik anlayışında egemen olan yaklaşım şöyle özetlenebilir : Madem ki Türkiye sınıfsız bir toplum görünümündedir, bu özelliğinden yararlanmalı, ekonomisini sınıfları oluşturmayacak biçimde devlet eliyle düzenlemelidir. Devletçiliğe böyle bir

yaklaşım kuramsal olarak yanlıştır. Çünkü devletin yönetimindeki sanayide de bir işçi sınıfı olacaktır. Yani kadrocu yaklaşım bazı kişilerin sandığı gibi «kapitalist olmayan kalkınma modeli»ne benzemektedir. Biraz önce sözünü ettiğimiz diğer akım ise devletçiliği kapitalist ekonomiye yol açacak bir araç olarak gören ve Celâl Bayar'da somutlanan akımdır. Devletçilik konusunda 1933'e kadar süren kısa bir geçiş döneminden sonra ikinci akımın egemen görüş olarak yaygınlaştığını görüyoruz. Günümüze kadar da farklı bir gelişim olmamıştır bu konuda. Özel sektörcü diyebileceğimiz bu yaklaşımda devlete sınıfları yaratma ve bunlar içinden birini burjuvaziye tercih etme görevi verilmektedir.

Tüm bu görüşlere rağmen 1929'dan sonraki on yıllık devletçi dönemde başarılı sayılabilecek bir sanayileşme planının hazırlandığını görmekteyiz. Bu planın sunuş bölümünde gelişmiş ülkelerle, az gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiler gerçekçi bir biçimde ortaya konmaktadır. Nitekim 1930'dan sonraki dönemin bulguları özel kesimi bir yerde aralamayı amaçlayan devletçi anlayışa karşın ekonomi ve sanayi alanında bazı (bugün için ilginç sayılabilecek) olumlu noktalara ulaşıldığını göstermektedir. Şöyle ki :

I — 1933-39 yılları arasında Türk ekonomisinin büyüme hızı ortalama % 9'u aşmıştır.

II — 1923-28 yılları arasında sanayi kesiminin GSMH içindeki payı % 11 iken 1933-39 döneminde aynı pay % 15'e yaklaşmıştır.

III — 1933-39 da sanayi kesiminin yıllık ortalama büyüme hızı % 10.2 ye ulaşmıştır.

IV — İthalâtın 1923-28 yılları arasında GSMH içindeki payı % 15 iken bu pay 1933-39 döneminde % 6.5'a düşmüştür. Bunun somut anlamı o günlerin deyimi ile «Millî ekonomi»nin dış kaynaklara bağımlılığının azalmış olmasıdır.

1939 Eylülünde başlayan savaş ekonomik anlamda Türkiye'de de etkisini göstermiştir. Savaş ekonomisi Türkiye'nin büyümeye başlayan iktisadî düzeyini sarsmış, bu arada burjuvazinin ve büyük toprak sahiplerinin güçlenmesini sağlamıştır. II nci Dünya Savaşı ekonomik anlamda Türkiye'ye ne getirmiştir sorusuna verilecek tek cevap vardır : Millî Korunma Kanununu getirmiştir. Varlık vergisi ve çiftçiyi topraklandırma yasaları Millî Korunma Yasasının etkilerini bir ölçüde gidermeyi amaçlayan girişimlerdir. Bilindiği gibi ikisi de başarısızdır.

Üzerindeki tartışmaların günümüze kadar sürdüğü Millî Korunma Yasası, hükümete ekonominin her alanında sınırsız bir müdahale hakkı vermiştir. Bu yasa üzerinde yapılan tartışmalar, o günlerin güçlü tek parti yönetiminde bile o kadar büyük olmuştur ki söz konusu

yasanın Anayasa'ya uygunluğu bir komite tarafından incelenmiştir. Kuşkusuz komitenin vardığı sonuç yasanın anayasaya aykırı olmadığı biçimindedir.

Tüm tartışmalara rağmen Millî Korunma Yasası savaş yıllarında, ekonominin temel belirleyicisidir. Bu yasa uyarınca Hükümet imalât ve istihraç sanayii dallarında neyin, ne miktarda ve ne nitelikte üretilebileceği konusunda tam yetkiye sahipti. Bu yönde alınan kararlara uymayan işletmelere hükümet el koyabilirdi. Gene bu yasa göre, devlet, uygun gördüğü işletmeleri ve ulaşım araçlarını, işletilmeyen 5000 dönümden büyük toprakları belli bir bedel ödeyerek alabilecek ve bunları işletebilecekti. Fiat mekanizması da devlet tarafından belirlenecekti. Tüm bu hükümler devlet kapitalizminin gereği doğrultusunda uygulanmıştır. Dönemin Başbakanı Dr. Refik Saydam mecliste yaptığı bir konuşmada hükümetin bu yasayla özel girişimcilerin kazançlarını tehdit etmek niyetinde olmadığını belirtmiş, onlara güvence vermiştir. Millî korunma yasasının en ciddi hükümlerinden acımasızca uygulananlar emekçilere yönelik olanlardır. Bu yasa angaryayı resmîleştirmiştir. Devlet, özel kesimin belirli üretim hedeflerine ulaşabilmesi için gerekli olan iş gücünü temin etmeyi yükümlenmiştir. Gene bu yasa uyarınca emekçiler zorunlu bir neden olmadıkça iş yerlerini terkedememekte, çalışma süresi günde üç saat uzatılabilmekte, tarımda çalışanlar tarlalarından 15 km. uzaklıktaki özel ya da devlet çiftliklerinde uygun bir ücret karşılığında çalıştırılabilmekteydi. Buradaki uygun ücret deyimine dikkatleri çekmek isterim.

Diğer yandan gene savaş yıllarında çıkarılmış olan iki yasa 1950'lere varan demokratikleşme süreci içerisinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu Yasalar Varlık Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Yasalarıdır. Sözü edilen iki yasa Ticaret ve sanayi burjuvazisi ile büyük toprak sahiplerini o günün tek parti yönetimine cephe almalarını ve sonra da Demokrat Parti hareketinin doğmasını etkilemiştir. Ticaret ve sanayi burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinin desteğiyle oluşan Demokrat Parti, geniş emekçi halk kitlelerinin demokratikleşme özlmlerine bir ölçüde cevap verdiği için 1950'de iktidara gelmiştir.

EKONOMİNİN KAPİTALİST MODELE UYUMLU, DIŞA BAĞIMLI BİR BİÇİMDE DÜZENLENMESİ

1946-1960 dönemi dışa bağımlı, kapitalist ekonomik modelin Türkiye'de yoğun bir biçimde yerleştirilmeye çalışıldığı bir zaman aralığıdır. 1945'den sonra kurulan tüm hükümetler özel kesim girişimlerini desteklemeyi ve yabancı sermayeyi ülkeye çekmeyi ilk ve

öncelikli görev saymışlardır. Başkan Truman'ın dört nokta programı, Marshall yardımına Türkiye'nin de alınması - Nato üyeliğinin gerçekleşmesi ve nihayet Kore savaşına katılma, sözünü ettiğimiz dışa bağımlılığı değişik yönlerden güçlendiren olaylardır. Bir çok dış kuruluş verdikleri raporlarla ekonomiyi yönlendirme çabasına girmişti. Bu raporlardan en ünlüsü Dünya Bankası tarafından hazırlanan ve 1951'de yayınlanan Baker raporudur. Bu rapora göre devlet yatırımları özel girişimin özendirilmesi için gerekli olan ve özel kesim tarafından yatırım yapılamayacak olan ulaşım, haberleşme, enerji gibi fizikî altyapı alanlarında yoğunlaştırılmalıdır. Aynı rapor özel girişimin gelişimini teşvik için devlet işletmeciliğinin sınırlandırılması, buna karşın yabancı sermayeyi özendirerek, özel kesim ile dış ülkeler arasındaki firmalar arasında ikili ilişkilerin geliştirilmesini de öngörüyordu. Dönemin Başbakanı A. Menderes'in karayolları, barajlar yapan bir başbakan imajı yaratması da Baker'in raporundaki uyarıları kendine rehber etmesinden ileri gelmiştir.

Aynı dönem içerisindeki ekonominin sayısal görünümü şöyledir :

I — 1950 yılında tarımın GSMH içindeki payı % 45 dolaylarındadır. Buna karşın sanayinin % 11.9'luk bir payı vardır. Salt imalat sanayiini ele alırsak bu kesimin GSMH içindeki payı % 9.5'dir.

II — 1950 sanayi sayımına göre işletme sayısı açısından mevcut işletmelerin % 99.9'una özel kesim, % 0.1'ine de devlet sahiptir. Ama katma değer % 45.6'sı kamu kesimince oluşturulmuştur. Bu sayısal bulguların getirdiği tek sonuç şudur; 1950'de özel kesim 82.331 işyeri ve sanayi katma değerinin % 54'ünü oluşturan bir küçük üreticiler yığındır. Diğer yandan kamu kesiminde verimlilik özel kesimden % 70 daha yüksektir. Aynı şekilde kamu kesimindeki ortalama ücret özel kesimdeki ortalama ücret düzeyinin % 10.3 oranında daha fazladır.

1950-60 döneminin başında bu görünümde olan sanayi yapısı aynı dönem içerisinde önemli sayılabilecek değişimlere uğramıştır. Bu değişimlerin ana nitelikleri özelleşme, sermaye yoğunlaşması ve dışa bağımlılık biçiminde özetlenebilir. 500 ve daha fazla işçi çalıştıran özel kuruluşların, özel imalat kesimi yatırımları içindeki payının % 40'ı aşması, 1960'dan sonra ekonomide güçlenen tekelleşmenin kökenini oluşturmuştur. Dönemin en büyük özelliği yabancı sermayeyi teşvik ve petrol yasalarında somutlaşan dışa bağımlılıktır. 1960'dan sonra çok daha açık ve yaygın bir şekilde görülecek olan dışa bağımlılığın temelleri 1959-60 döneminde atılmıştır.

PLANLI KALKINMA DÖNEMİ

1960'dan sonraki dönemi, Türk ekonomisi açısından planlı dönem olarak adlandırabiliriz. Bu dönem içerisinde üç tane 5 yıllık plan uygulanmış, dördüncüsü ise bugünlerde hazırlanmaktadır.

Birinci beş yıllık kalkınma planının ana modeli, bugün artık keşinleşmiş bir kapitalist büyüme modeli olan Harrod-Domar modelinden türetilmiştir. İlk planda ortalama kalkınma hızı (büyüme hızı da diyebiliriz) % 7'dir. Bu hıza ulaşmak için % 14 iç ve % 4 de dış kaynaklardan yararlanılarak gerçekleştirilecek % ve GSMH'nin % 18 ine ulaşan bir yatırım hedeflenmiştir. Bu hedefin yaşama geçirilebilmesi için şu tedbirlerin alınması da gene aynı planda öngörülmüştür :

I — Lüks malların tüketimini sınırlama, bir yerde engelleme,

II — Tasarrufları geliştirecek teşvik tedbirlerinin alınması,

III — Vergilendirmede tasarrufu en üst düzeye çıkaracak bir müterakkilik sistemi kurulacaktır.

2. Plan döneminde de yıllık ortalama kalkınma hızı hedefi olarak % 7 seçilmiştir. Ne var ki, bu kalkınma hızına erişmek için toplam yatırımların GSMH'nin % 22.3'ü düzeyinde olması öngörülmüştür. Bunun anlamı yıllık % 14 dolaylarında bir yatırım artışının beklenmesidir. Dış kaynak gereksinimi ise birinci plana oranla daha düşüktür ve GSMH'nin % 2'si dolaylarındadır.

3. Beş Yıllık Kalkınma Planı sıkıyönetim döneminde hazırlanmıştır. Sanayi burjuvazisinin olduğu kadar bürokratik özelemlerin de yansıdığı bir plandır. 1990'a kadar uzayan 22 yıllık bir perspektif oluşturulmuş, bunun gerekçesi olarak da AET bütünleşmesi ileri sürülmüştür. Bütün plan stratejisi istenildiğinde tek bir sayıya indirgenebilmektedir. Bu sayı sabit fiatlarla kişi başına gelirin 1995'te ulaşacağı varsayılan 1500 dolarlık düzeydir. Ortalama yıllık kalkınma hızı % 8.9'dur. Tasarruf hedefi GSMH'nin % 23,3'üdür. Yatırımların dağılımında ise bir sanayi-hizmet tabanının oluşturulması amaçlanmıştır. 1995'e uzanan perspektif içerisinde yatırımların dağılımındaki sanayi kesiminin payı % 38'den % 50'ye çıkarken, hizmetin payı ise % 50'den % 42'ye düşecektir. 1972 - 77 arasındaki beş yıllık dönemde ihraç malları arasında sanayi ürünleri payının % 23 den % 64'e çıkması öngörülmektedir. Dış Ticaret açığı da % 50 azalacak şekilde planlanmıştır. Planlı dönemdeki gelişmeleri değerlendirebilmek için Prof. T. Bulutay'ın «Türkiye'nin iktisadî büyümesi üzerine bazı düşünceler» adlı makalesindeki bir tabloyu aynen buraya aktarmakta yarar vardır.

TABLO 1. Ekonominin çeşitli kesimlerindeki büyüme hızları

	(a) 1950-1959 (1950-100)	(b) 1960-1969 (1960-100)	b/a
Tarım	165.77	118.37	0.7141
Sanayi	241.24	191.67	0.7945
İnşaat	162.74	175.56	1.0788
Ulaştırma	235.63	178.65	0.7582
Hizmet	215.20	178.95	0.8316
Konut	257.95	170.81	0.6622
Devlet hizmetleri	153.51	195.11	1.2710

KAYNAK : Bulutay, Tuncer; Değınilen makale, SBF dergisi, 1971, Eylül, sayı: 3, Cilt: 26.

Bu iki dönemi içeren bir çözümleme şu noktaları ortaya çıkarmaktadır :

I — Devlet harcamalarının dışındaki kesimlerde büyüme 1950-59 döneminde daha fazladır.

II — Diğer yandan tarım kesiminin GSMH içerisindeki payı 1950-59 döneminde % 40'dan % 30 dolaylarına, imalât kesiminin payı % 25'den % 34'e ve hizmetlerle dağıtım sektöründeki payı % 31'den % 34'e yönelik değışim göstermiştir. Burada kullanılan sektör ayırımı Kuznets analizlerinde kullanılan sektör ayırımıdır.

Bütün bu bulgular Türk ekonomisinin son 25 yılda, nicel ölçüler açısından yani salt büyüme kesimlerarası yaklaşım yönünden az gelişmişliğin üst sınırına tırmanma halinde olduğunu ortaya koymaktadır. Ne var ki bu büyüme niceldir ve ekonominin yapısında bir sonraki bölümde değıneceğimiz önemli bozukluklar vardır.

VARILAN EKONOMİK GELİŞME NOKTASI

Türkiye 1978 :

İçinde bulunduğumuz birkaç yılın ekonomik ve toplumsal bunalımı varılan nokta konusunda en güzel somut örneği meydana getirmektedir. Bunu bir gösterge ile sergilemek mümkündür. Bu gösterge ünlü Time dergisinin 13 Mart 1978 sayısından alınmıştır. Derginin bu sayısında dünyadaki ülkelerin hemen tümü ekonomik, toplumsal ve siyasal düzeylerini göstermeye yönelik üç gösterge ile sıralanmasını görmekteyiz, göstergelerden, üçüncüsü üzerinde tartışma yapılabilecek, bir yerde öznel sayılabilecek nitelikte bir

gösterge olduğu için bu araştırmamızın sınırları içinde yer alamayacak. Fakat diğer iki gösterge Türkiye'nin diğer ülkelerle karşılaştırmalı olarak yerini ortaya koyacak yapıdadır. Birinci gösterge ekonomik ve basit bir parametredir : Kişi başına düşen GSMH'nın dolar cinsinden ifadesidir. İkinci gösterge ise toplumdaki bireylerin nicel yaşama düzeyini gösteren, anladığımız kadarıyla kozmopolit bir indeks sayıdır. İndeks Washington'daki Denizaşırı Kalkınma Komitesi tarafından hazırlanmıştır, Yaşam umudu, çocuk ölüm oranı, okur yazarlık gibi yaşamın fizikî kalitesini gösteren parametrelerin bileşkesi olarak hesaplanmıştır. Kuşkusuz bu nitelikteki her gösterge gibi tartışılabilir. Ne var ki uluslararası karşılaştırmalarda kullanılabilir. İdeal ölçek 100 ile belirtilmiştir. Şimdi bu iki göstergenin bazı ülkelerdeki değerine göz atalım :

TABLO 2. Bazı ülkelerin Ekonomik ve Toplumsal gelişme düzeyi

Ülke Adı	Kişi başına GSMH (Dolar)	Yaşamın fizikî Kalitesinin indeksi (İdeal düzey: 100)
AVRUPA :		
İsveç	8 670	97
Danimarka	7 450	97
Federal Almanya	7 380	93
İngiltere	4 020	94
Fransa	6 550	94
İtalya	3 050	92
Portekiz	1 690	78
Yunanistan	2 590	88
Bulgaristan	2 310	91
Doğu Almanya	4 220	93
Polonya	2 860	91
Romanya	1 450	90
ASYA :		
SSCB	2 760	91
Irak	1 390	39
İran	1 930	44
Hindistan	150	43
Pakistan	170	38
Japonya	4 910	96
Bengaldeş	110	35
Filipinler	410	71

TÜRKİYE'DE EKONOMİK GELİŞİMİN ANA ÇİZGİLERİ

AFRİKA :

Mısır	280	42
Cezair	990	41
Ethiopia	100	19
Nigeria	380	25
Zaire	140	28

AMERİKA :

A.B.D.	7 890	94
Meksika	1 090	73
Venezüella	2 570	79
Brezilya	1 140	67
Peru	800	59
Şili	1 050	77

TÜRKİYE :

Elimizdeki son millî gelir hesaplarına göre Türkiye 1977 yılında 1 040 dolar kişi başına GSMH düzeyine ulaşmıştır. Ama bu düzey yaşamın fizikî kalitesinin daha iyiye yönelmesi için yeterli değil. Türkiye'nin ekonomik ve yaşamın fizikî kalitesi açısından diğer uluslarla karşılaştırılmalı yerini böylece saptadıktan sonra ekonominin ana sorunlarını özet olarak şöylece sıralayabiliriz :

I — Ekonominin dışa bağımlılığı artmıştır. Bugün sanayinin yıllık ithalât gereksinimi yaklaşık 4 milyar dolar dolaylarındadır.

II — Ekonominin tekelci yapısı, devlet gelirlerinin artan kamu gereksinimlerini karşılayamaması, dış ticaretin sürekli açık vermesi ülkede sürekli ve yüksek oranlara varan bir enflasyonun doğmasına neden olmuştur.

III — Nedenleri üzerinde tartışmayı gereksiz bulduğumuz büyük bir iç göç hareketi vardır, ve bunun sonucu kentler alabildiğine büyümekte, kent çevrelerinde her geçen gün yaşam koşullarının kötüleştiği büyük gecekondu mahalleleri oluşmaktadır.

IV — Ekonominin içinde bulunduğu yapısal bozuklukların sonucu olarak gelir dağılımı da bozulmaktadır. Sürekli bir hale gelmek istidadını gösteren enflasyon da söz konusu gelir dağılımını daha da bozmaktadır.

V — Gelir açısından bireyler ve aileler arasındaki adaletsiz dağıtım bölgeler ile yerleşme yerleri arasında da önemli farklılıkların doğmasına neden olmaktadır.

Varılan nokta konusunda ayrıntılı açıklamaların gereği yok, beslenme ve bir dizi başka ekonomik toplumsal sorunun kaynağı olan gelir dağılımındaki dengesizlik bu noktanın somut göstergesidir.

Gelir Dağılımındaki Dengesizlik :

Bugüne değin Türkiye'de, özellikle planlı dönemde birkaç gelir dağılımı araştırması yapılmıştır. Bunlardan son ikisi Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü'nün yapmış olduğu 1968 ve 1973 anketlerinin bulgularına dayandırılarak gerçekleştirilmiştir. 1973 anketine dayanan gelir dağılımı araştırması bugün üzerinde ayrıntılı olarak durduğumuz beslenme araştırması ile aynı döneme rasladığı için, açıklamalarımıza temel olacaktır.

Bir kere şu gerçeğin altını çizelim : Türkiye'de gelirin aileler ve bireyler arasındaki dağılımı dengesizdir. Şu ana kadar yapılan araştırmalar söz konusu adaletsizliğin daha da arttığını göstermektedir. 1973 gelir dağılımı araştırmasının bulgularına göre ailelerin ve toplam gelirin dağılımı şu görünümde dir :

TABLO 3. Gelir Gruplarına Göre Gelir Dağılımı (1973)

Gelir Grupları (TL. olarak)	Gruptaki ailelerin	Gruptaki gelirin
	Toplam içindeki payı (% olarak)	Toplam gelir içindeki payı (% olarak)
2500 TL. den az	4.1	0.3
2501 - 5000	8.1	1.2
5001 - 10.000	17.8	5.4
10.001 - 15.000	20.0	10.1
15.001 - 25.000	22.5	17.9
25.001 - 50.000	18.1	25.4
50.001 - 100.000	6.8	18.6
100.001 - 200.000	1.9	10.8
200.001 den fazla	0.6	10.2

KAYNAK: DPT Gelir Dağılımı Araştırması.

Aynı araştırmanın ortaya koyduğu bir başka nokta da 1973 yılında Türkiye'deki ortalama aile büyüklüğünün beş dolaylarında olduğudur. Nitekim beslenme araştırmasının bulguları da aynı doğrultudadır. Eğer aile büyüklüğünü beş kabul edersek (ki böyle bir kabul Over estimation yaratabilir, bu da söyleyeceklerimiz açısından sakıncalı değildir. Yargılarımızı saptırmaz), **Türkiye'deki ailelerin % 72.5'i kişi başına ortalama 5000 TL. ve daha az kazanmaktadırlar.** Gene 1973 yılı Millî gelir hesaplarına göre ortalama aile geliri (Aynı aile büyüklüğü varsayımına göre) 34.580 TL. dir. Bunun yaklaşık % 20'sini vergi inerse 27.664 TL. lik yıllık ortalama gelir ortaya

çıklar. Bu aylık 2305 lira aylık net gelir demektir. Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi ailelerin % 75'i bu ortalama gelirin altında kazanmaktadırlar. 2305 TL. lik net gelirin günümüzdeki değeri (Geçim indeksi ile genelleştirilerek) 4659 TL. dir. Aynı şekilde bugünün asgari ücretini 1973 fiyatlarıyla ifade edersek yıllık 18.418 liralık bir net gelire ulaşırız. Kısacası 1973 yılı gelir dağılımındaki gelir dilimlerinin 1978 fiatlarıyla deflate edilmesi halinde (Bu işlemin tüm sakıncalarını, özellikle enflasyonun zengini daha zengin, fakiri de daha fakir kılan etkisini bilmekteyiz.) Türkiye'deki ailelerin % 60'ının asgari ücret sınırının altında beri gelire sahip olduklarını (o da en iyimser bir tahmin olarak) ileri sürebiliriz.

Gelir dağılımındaki adaletsizliğin bir başka göstergesi da aileleri % 20'lik beş gruba ayırarak bulunan aşağıdaki tablodur.

TABLO 4. Gelir büyüklüğüne göre aile yüzdeleri ve toplam gelirden aldıkları pay (1973)

Aile Yüzdeleri	Toplam gelirden aldıkları pay (% olarak)
En düşük gelire sahip % 20 aile	3.5
İkinci % 20 aile	8.0
Üçüncü % 20 aile	12.5
Dördüncü % 20 aile	19.5
En yüksek gelirlili % 20 aile	56.5

KAYNAK: DPT Gelir Dağılımı (1973) Araştırması.

Tablodaki son % 20 lik dilim en yüksek gelire sahip aileleri içermektedir. Bunların sahip olduğu gelir toplam gelirin % 56.5'idir. Yani Türkiye'deki ailelerin % 20'si gelirin yarıdan fazlasını elde ederken, geriye kalan % 80 de toplam gelirin ancak % 43.5'ini bölüşmektedir.

Yıllık ortalama gelirin meslek guruplarına göre görünümü ise Tablo 5'de görülmektedir :

TABLO 5. 1973 yılında mesleklere göre yıllık ortalama gelir

Meslek gurupları	Yıllık ortalama gelir (TL)
Büyük ticaret ve sanayi burjuvazisi	184 045
Ticaret erbabı	99 468
Çiftçiler	42 398
Esnaf ve Zanaatkârlar	33 908
Memurlar	23 348
İşçiler	11 561

KAYNAK : DPT, Gelir Dağılımı 1973...

Bu tablonun ortaya koyduğu bulguları şöyle sıralayabiliriz :

i — Türkiye’de burjuvazinin beyan ettiği ortalama aylık gelir 15.337 TL. (1977 yılı fiatlarıyla 32.974) iken işçinin sadece 963 TL. (1977 fiatlarıyla 2070 TL. dir). Bu ortalama aylık gelir asgari ücretin (vergi dahil) % 75.3’üdür.

ii — Burjuvazinin yıllık gelir ortalaması işçilerin ortalama gelirinden 15.9 kat daha fazladır. Kuşkusuz arada geçen 5 yıl içerisindeki yüksek oranlı enflasyon bu farkı daha arttırmıştır.

iii — Gene DPT’nin yapmış olduğu araştırmanın bir başka tablosunda Türkiye’deki ücretli ailelerin toplam içindeki payının % 37 olduğunu görmekteyiz. Bu ücretlilerin ortalama yıllık geliri ise net olarak 21.342 TL. dir. Bu vergi dahil yıllık 26.667 TL. dolaylarında bir geliri ifade eder. Aylık ortalama (brüt) 2223 TL. ye gelmektedir. Bu 1977 fiatlarıyla 4780 TL. demektir. Kısacası memurlar, tüm teknik elemanlar vb. gibi yüksek ücret alanlar da ortalamaya katıldığı halde gene de bulunan değer asgari ücretten % 44 fazla olabilmektedir.

Gelir dağılımındaki bu yoz ve adaletsiz yapının yanısıra, ekonominin tekelci ve dışa bağımlı bünyesi nisbî fiat dengesini de bozmuştur. Örneğin 1971’de 227 kg dana kıyması karşılığında bir televizyon almak mümkün iken, 1978 yılı başında aynı nitelikteki bir televizyonu 84 kg dana kıyması karşılığında alabilmekteyiz. Aynı hesabı kuru fasulye ve diğer maddeler için yaparsak şu ilginç sonuca ulaşırız.

TABLO 6. Aynı nitelikteki bir televizyonu satınabilmek için gerekli gıda maddeleri miktarı

	1970	1977
Ekmek	3937 kg	3200 kg
Pirinç	1020 kg	363 kg
Kuru fasulye	1010 kg	334 kg
Yumurta	9434 kg	4000 kg
Zeytin	575 kg	210 kg
Beyaz peynir	449 kg	145 kg
Yoğurt	1416 kg	592 kg

KAYNAK : DİE, Fiat İstatistikleri...

Buna benzer bir hesap buzdolabı, çamaşır makinası, yerli oto ve diğer lüks tüketim malları için yapılabilir. Görülecektir ki nispet

fiatlar açısından aynı sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu sonuçların tek bir anlamı vardır, beslenme için gerekli tüm tüketim maddelerinin fiatları lüks tüketim maddelerine oranla pahalılaşmıştır. Nisbî fiatlar arasındaki dengenin böylesine bozulması gelir dağılımı kadar beslenme dengesizliğine, sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Toplumsal problemleri yaratması da ayrı bir noktadır.

Gelir dağılımındaki bozukluk ve adaletsiz yapı, nisbî fiat dengesinin bütünüyle bozulması ile somut sonuçlarını beslenme üzerinde gösterir. 1974 araştırması beslenme açısından ortaya çıkan değişik sorunları sergileme yönünden önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Biz bu sınırlı araştırmamız içerisinde beslenme sorunlarının en çarpıcılarına, özellikle ekonomik ve toplumsal bozuklukların uzantısı olarak ortaya çıkanlara değineceğiz.

III. BESİNİN DENGESİZ DAĞILIMI

Bulguların Genel Eleştirisi :

1974 Türkiye Beslenme Araştırması'nın toplu verileri kısa bir süre önce yayınlandı. Bugünkü seminer ise bu yayınlanan bulguların değişik açılardan değerlendirilmesi amacıyla yönelik. En azından benim semineri ele alışım böyle. Önce bilim ve araştırma açısından bazı noktalara değinmekte yarar vardır. Araştırma, özellikle bu çapta bir araştırma, bir ekip sorunudur. Ekipteki en küçük üyeden en üst düzeyde katkıda bulunan kişiye kadar her kişinin başarıda ya da başarısızlıkta payı vardır. Bu pay soru kâğıdından, nihai raporun hazırlanmasına kadar sürer. Aksi takdirde sonuçların tutarsızlığı kaçınılmaz bir hal alır. Kuşkusuz araştırmanın başından sonuna kadar devam edecek bu katkıların bir yarar sağlayabilmesi etken bir eşgüdümle sağlanır. Bu eşgüdümün bulunmadığı, üstelik bir ekip çalışmasını da vermeyen raporu değerlendirilmesi de eksik olabilir, yanıltıcı yargılar içerebilir. Bir kere terimlerde günümüz türkçesinin alışlagelen gerçek karşılıklarının kullanılması zorunludur. Bazı terimleri yalın olarak kullanırken yanlış anlamaya meydan vermeyecek açıklamaların yapılması gerekir. Hatta bu açıklamalar yapılsa bile başka anlamda yerleşik bir kullanım yaygınlığına sahip terimleri başka anlamda kullanmaktan sakınmak doğru olur. Bu açıdan yerinde kullanılmadığı sanısını edindiğimiz bir çok terim var araştırmada. Örneğin sınıf sözcüğü yalın halde ve yanlış bir biçimde kullanılmış. Aynı biçimde bugün yerleşme yerlerine ilişkin adlara köy-kent diye bir eklem yapılmıştır. Nedir bu köy-kent. Açıktır ki nüfusu sınırlı büyüklükte olan, eskilerin kasaba diye adlandırdıkları yerleş-

me yerleri böyle adlandırılmış. Bu da yerinde ve yerleşik olmayan bir terim. Örnekleri çoğaltmak mümkün. Diğer taraftan sergilenen tablolardaki bazı değerlerin hesaplanma yöntemi konusunda da elimizdeki rapor pek açık değil. Şöyle ki, kişi başına gelir nasıl hesaplanmıştır? Aile geliri bulunarak bulunan bu gelir ailedeki kişi sayısına mı bölünmüştür? Yoksa aile içindeki çalışan kişilerin gelirleri (yani gerçek gelir) mi nazarı itibare alınmıştır? İkinci yolun uygulandığını gösteren kanıtlar yok. Ayrıca bu gelir tablolarının kullanılabilir olması aile büyüklüğüne göre çalışanlar sayısının da verilmesiyle mümkündür. Diğer yandan raporu ya da bir başka deyimle yayının getirdiği bir başka yerinde kullanılmayan terim aile terimidir. Çünkü örneklemede soru birimi aile değil hane halkıdır ve hane halkı ile aile farklı iki kavramdır.

Raporda asıl üstünde durmak istediğimiz bölüm 20. sayfadan başlayan bulguların yorumunu içeren bölümdür. Değişik çapraz tabloların içerdiği veriler arasında kurulan ilişkilerin neye göre kurulduğu, yoksa sadece gözlem sonucu mu bu yargılara varıldığı açık değildir. Gönül isterdi ki araştırmanın yöntemi ve bulgularının sergilenmesiyle yetinilsin. Ne var ki seminerdeki tebliğler, kişisel sorumluluğu da açıkça ortaya koyarak, bu eksikliği giderecektir umundayız.

Bu söylediklerimizin sınırlı eleştiriler olarak kabul edilmesi noktasının da altını çizmek isteriz. Çünkü elimizde bulunan bu araştırma Türkiye'deki beslenme sorunlarının büyük bir bölümüne ışık tutmakta, hem nedenleri açısından hem de kaçınılmaz sonuçları açısından sağlıklı diyebileceğimiz bazı sonuçları sergilemektedir.

Bazı Maddelere Göre Tüketim Düzeylerinin Farklılaşması :

Elimizdeki yayından yararlanarak ve verilerdeki yanlışlıkları düzelterek belirli birkaç noktada besin dağılımı dengesizliğini ortaya koymak amacındayız. Unutalım ki besin bölüşümü gelir bölüşümündeki dengesizliğin türevidir, yani aynı dengesizliği zaman zaman değişik yönlerde büyülterek yansıtır.

Aşağıdaki Tablo 7'de bazı besin maddelerinin tüketim düzeylerinin Türkiye ortalamasına ve bölgelere göre farklılaşması görülmektedir.

TABLO 7. Tüketim Birimi Başına Bazı Besin Maddelerinin Tüketimi
(Türkiye ortalaması 100 kabul edilerek)

Besin Maddesi	Ege-Mar- mara	Kara- deniz	Iç Ana- dolu	Ak- deniz	Doğu- G. Doğu	Oransal Sapma
Ekmek	97.4	91.0	101.4	97.6	110.5	0.063
Pirinç	122.1	109.4	82.2	98.6	80.1	0.160
Süt	132.5	111.4	83.4	88.9	62.7	0.240
Yoğurt	71.8	103.8	80.7	93.0	206.8	0.489
Etler	119.2	62.7	108.0	85.4	87.7	0.196
Yumurta	105.3	90.3	146.9	61.9	55.7	0.329
Kuru Baklagil	129.5	50.0	132.7	87.7	32.7	0.405
Patates	100.5	146.0	124.4	81.0	47.6	0.341
Taze sebzeler	110.1	94.1	84.6	108.6	85.6	0.111
Yaş meyvalar	112.6	56.6	79.2	125.2	94.3	0.245
Bitkisel yağlar	164.5	105.1	75.0	81.7	21.2	0.464
Tereyağ ve sütlü yağlar	61.3	120.0	150.7	57.3	124.0	0.369
Şekerli madde	105.1	114.8	113.9	70.6	85.8	0.172

KAYNAK : 1974 Anketi bulgularından hesaplanmıştır.

Bazı besin maddelerinin tüketiminin bölgelere göre önemli farklılıklar gösterdiği yukarıdaki tabloda görülmektedir. Ekmek, yoğurt ve sütü yağlar dışındaki besin maddelerinin tüketimi Türkiye ortalamasının altında kalan Doğu ve Güneydoğu süt ve süt türevlerinden ortalamanın üstünde yararlanarak kendi beslenme açığını kapatmaya çalışmaktadır. Ülke çapında beslenme dengesizliğinin en çarpıcı özelliği Akdeniz yöresidir. Ekonomik açıdan Türkiye'nin ileri yöresi olarak nitelenebilecek bu bölgede yaş meyva ve sebzeler dışında Tüketim Türkiye ortalamasının altındadır. Bunun temel nedeni bölgenin gelir dağılımı açısından ülkedeki en çarpık ve adaletsiz bölgelerden biri olmasıdır.

Besin maddelerinin tüketimi açısından farklılaşmaları gösteren diğer iki tabloyu daha sergiledikten sonra bu konuda daha geçerli bir yoruma varabiliriz.

TABLO 8. Tüketim Birimi Başına ve Yerleşme Yerlerine Göre
Bazı Besin Maddelerinin Tüketimi
(Türkiye Ortalaması 100 kabul edilerek)

Besin Maddeleri	B.Kent	Kent	Kasaba	Köyler	Oransal Sapma
Ekmek	93.0	98.4	100.9	110.7	0.064
Pirinç	143.4	94.9	121.0	52.2	0.339
Süt	121.1	82.4	97.7	112.9	0.147
Yoğurt	55.0	78.8	114.9	198.9	0.546
Etler	155.6	105.5	91.8	30.9	0.444
Yumurta	128.3	92.0	129.2	68.1	0.258
Kuru Baklagiller	186.1	76.2	44.2	78.7	0.535
Patates	115.5	94.0	79.0	105.5	0.135
Taze Sebzeler	110.8	103.6	92.8	84.3	0.101
Yaş Meyvalar	97.1	112.4	98.5	78.9	0.119
Bitkisel Yağlar	127.9	95.3	82.6	85.5	0.161
Tereyağı ve S.Y.	92.0	72.0	118.7	156.0	0.315
Şekerli Maddeler	117.8	98.9	98.2	83.0	0.124

KAYNAK : 1974 Anketi bulgularından hesaplanmıştır.

Bölgeler arasında bir oranda daha dengeli bir dağılımın olduğu yukarıdaki tablo 8 ile tablo 7'nin karşılaştırılmasından ortaya çıkmaktadır. Bu doğaldır. Şöyle ki bölgeler değişik yerleşme tiplerini içerdikleri için, bu yerleşme yerleri arasındaki farklılaşmayı yansıtmamaktadır. Fakat yerleşim yerleri açısından Tablo 8'de yapılan karşılaştırma besin maddelerinin tüketimi yönünden, gelişme düzeyine bağımlı olarak oluşan farklılaşmayı daha bir açık olarak sergilemektedir. Bilindiği gibi gelişme ve gelir düzeyi yönünden büyük kentlerden köylere doğru inen bir sıralama vardır. Tablo 8'de bu sıralamaya uyarlı bir biçimde karbonhidratlı gıdalarda, örneğin ekmekte gelişme düzeyine ters orantılı bir tüketim görülmektedir. Büyük kentler birkaç maddenin dışında daima Türkiye ortalamasının üstünde bir tüketime sahip görülmektedir. En büyük farklılaşma kuru baklagiller, yoğurt, et, tereyağ ve pirinçte görülmektedir.

TABLO 9. Gelir Guruplarına Göre Bazı Besin Maddelerinin Tüketim Miktarları (En düşük gelir gurubunun tüketimi 100 kabul edilerek)

Besin Maddeleri	2000 TL		6001 ve		Oransal Sapma
	ve daha az	2001-4000 TL	4001-6000 TL	daha fazla	
Ekmek	100	90.9	90.6	83.5	0.169
Pirinç	100	130.3	186.6	238.1	0.297
Süt	100	154.8	154.8	290.3	0.460
Yoğurt	100	70.5	68.9	66.1	0.194
Peynir	100	217.0	280.0	351.0	0.389
Etler	100	169.3	327.3	499.2	0.488
Yumurta	100	130.0	150.0	371.4	0.665
Kuru baklagiller	100	100.0	121.5	155.9	0.192
Tereyağı	100	110.9	112.7	185.5	0.267
Margarin	100	97.0	184.3	172.5	0.290
Zeytinyağı	100	164.8	235.2	324.1	0.403
Şekerli Maddeler	100	110.6	125.4	123.4	0.099

KAYNAK : 1974 Anketi Bulgularından hesaplanmıştır.

Gelir guruplarına göre besin maddelerinin tüketimindeki farklılaşma daha bir açık ve çarpıcıdır. Ekmek, şekerli maddeler, yoğurt ve kuru baklagillerin dışında gelir yükseldikçe çok farklı miktarlarda besin maddesi tüketildiği Tablo 9'da izlenebilir. Besin maddelerinin tüketimindeki kalite değişimi ile gelir arasındaki bağıntıyı dile getiren Engels Yasası tablomuzda başka kanıta gereksinilmeyecek şekilde ortadadır.

Tablo 7, 8 ve 9'un ortaklaşa incelenmesi şunu ortaya koymaktadır. Türkiye'de düşük gelir guruplarının iki temel besin maddesi Ekmek ve Yoğurt'tur.

Acaba yukardaki farklılaşmaya besin maddelerinin fiyatları neden olmakta mıdır? Bu sorunun cevabını Tablo 10'daki bulgulara bakarak verebiliriz. Şurası açıktır ki gelir ve gelişim derecesine göre ortaya çıkan farklılaşma fiatlarda da aynı oranda olmasa bile görülmektedir. Fiyat farklılaşması en fazla kırsal alandadır. Büyük kentlerde ise fiyat farklılaşması en düşük düzeydedir. Bunun nedeni bu yerleşme yerlerindeki etkin pazarlamadır.

TABLO 10. Bazı Besin Maddesi Fiyatlarının Yerleşim Yerleri açısından bölgeler arasındaki farklılaşması
(Oransal sapma olarak hesaplanmıştır)

Besin Maddeleri	B. Kent	Kent	Kasaba	Köy
Ekmek	0.020	0.146	0.221	0.157
Pirinç	0.161	0.153	0.144	0.144
Süt	0	0.083	0.197	0.211
Yoğurt	0.067	0.223	0.095	0.211
Peynir	0.091	0.122	0.124	0.094
Et	0.091	0.080	0.078	0.074
Yumurta	0	0.111	0.105	0.283
Kuru baklagiller	0	0.270	0.162	0.154
Patates	0	0.111	0.111	0.105
Domates	0.333	0.283	0.316	0.232
Yeşil sebze	0.250	0.229	0.087	0.211
Turunçgiller	0.250	0.105	—	0.129
Kavun, karpuz	0.200	0.235	0.308	0.312
Tereyağı	0.020	0.071	0.069	0.064
Margarin	0	0.061	0.134	0.149
Zeytinyağı	0.043	0.075	0.450	0.081

KAYNAK : 1974 Anketi bulgularından hesaplanmıştır.

Beslenmenin Nitel Farklılaşması :

Beslenmenin niteliği besin maddeleri yoluyla alınan kalori, protein ve diğer önemli vitaminlerin miktarları ile doğru orantılıdır. 1974 anketinin bulguları ve niteliklerin dağılımında da âdil olmayan bir farklılaşmanın varlığını kanıtlamaktadır. Gelir guruplarına göre normalin altında kalori ve protein alan ailelerin bütün içindeki paylarını aşağıdaki tabloda görebiliriz.

TABLO 11. Gelir guruplarına göre normalin altında besin alan ailelerin bütün içindeki oranı

Besin	200TL	6001 ve			Ulusal	Oransal
	ve daha az	2001-4000TL	4001-6000TL	ve daha fazla		
Normalin altında kalori tüketimi	54.2	45.3	38.3	34.0	40.9	0.300
Normalin altında protein düzeyi	46.2	43.0	34.0	29.1	36.5	0.188

Anketin bulguları kişi başına 6000 TL. lık yıllık gelirin üstünde kazanan ailelerin bile yaklaşık % 30'u hem kalori hem de protein tüketimi bakımından yeterli düzeyin altındadır. Kalori tüketiminin gelir gurupları arasındaki farklılaşması toplam protein tüketiminden daha fazladır. Bunun nedeni üzerinde durmak gerekir. Özellikle beslenme uzmanlarının bu konuda bir açıklama getirmeleri gerekir.

Toplam protein tüketiminin bölgeler ve yerleşme yerleri açısından dağılımı ise şu görünümündedir :

TABLO 12. Toplam Protein Tüketiminin Bölgeler ve Yerleşme Yerleri Açısından Farklılaşması.
(Oransal Sapma olarak hesaplanmıştır.)

Protein Tüketimi	Bölgeler	Yerleşme yeri
Olusal ortalama	0.036	0.036
49 ve daha az	0.109	0.135
50-69 Sınırdaki	0.064	0.037
70 ve daha fazla (Normal)	0.036	0.156

KAYNAK : 1974 Anketi bulgularından hesaplanmıştır.

Protein tüketiminin, özellikle normalin üstündeki düzey için yerleşme yerlerine göre farklılaşması fazla. Aynı farklılaşmayı Tablo 13' de yerleşme yerlerinin içinde görmekteyiz.

TABLO 13. Toplam Protein Tüketiminin Yerleşme Yerleri İçinde Farklılaşması (Oransal sapma olarak)

Büyük Kent	0.544
Kent	0.287
Kasaba	0.385
Köy	0.398

KAYNAK : 1974 Anketinin bulgularından hesaplanmıştır.

Kasaba ve köylerin kendi içlerinde toplam protein tüketimi açısından farklılaşması birbirine benzerdir. Diğer yandan iki büyük kent'te toplam protein tüketimi çok farklı bir yapıya sahiptir. Bunun temel nedeninin geçkondu yörelerindeki düşük gelirli gurupların baskın diyebileceğimiz etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Hayvansal protein tüketiminin normalin altında olduğu ailelerin oransal payı gelir guruplarına göre şöyledir :

TABLO 14. Hayvansal Protein Tüketimi Açısından Normalin Altında Olan Ailelerin Oransal Payı (Gelir guruplarına göre % olarak)

2000 TL ve az	85.4
2001 - 4000 TL	71.5
4001 - 6000 TL	53.8
6001 - ve daha fazla	34.6
Ulusal ortalama	58.3
Oransal Sapma	0.327

Hayvansal protein tüketiminin ülke ölçüsünde önemli bir sorun yarattığı bir önceki tabloda izlenen verilerle kanıtlanmaktadır. Türkiye'deki ailelerin % 54'ü yeterli hayvansal protein tüketiminin altındadır. En düşük gelir gurubu için neredeyse hiç bir şekilde hayvansal protein tüketmiyor bile diyebileceğiz.

Tüketilen besinlerin nitel içeriğini gösteren ve bu niteliğin yerleşme yerleri ile bölgelere dağılımını sergileyen tablo ise 15 inci tablodur. Bu tablodan da açıkça görüleceği gibi Marmara - Ege bölgesi ile büyük kentler diğer yöre ve yerleşim yerlerine göre zayıf da olsa, sınırlı bir nisbette daha iyi koşullara sahiptir. Marmara - Ege bölgesi ile büyük kentler özellikle protein açısından diğerlerine oranla daha iyi bir durumdadır.

TABLO 15. Normalin Altında Tüketim Düzeyine Sahip Olan Ailelerin Oransal Dağılımı (% olarak) Yerleşim yerlerine göre

	T.	H.				
	Kalori	Protein	Protein	Ca.	Demir	Ribo- flavin
Büyük Kent	32.9	27.3	35.9	74	70.6	56.3
Kent	44.2	40.9	58.0	77	72.1	73.5
Kasaba	45.5	41.2	53.5	71	75.3	72.4
Köy	41.0	35.2	76.3	55	62.6	85.2
Ulusal O.	41.0	36.5	56.2	71	70.0	71.8
Ulusal S.	0.118	0.155	0.256	0.120	0.067	0.272
Bölgelere Göre						
Ege-Marmara	46.3	35.1	46.1	71.6	73.2	64.9
Karadeniz	40.3	39.0	65.1	72.3	76.7	79.2
İç Anadolu	40.6	34.5	56.2	74.0	68.7	66.4
Akdeniz	45.0	40.5	67.2	66.0	60.2	84.3
Doğu ve G.D.	47.1	37.7	59.2	68.6	70.6	76.7
Ulusal O.	41.0	36.5	56.2	70.9	70.0	71.8
Oransal S.	0.070	0.063	0.134	0.037	0.079	0.104

KAYNAK : 1974 Anketi bulgularından hesaplanmıştır.

Beslenmeyle İlişkili Niteliklerden Diğerleri :

Yemek yeme âdetleri, pişirmede kullanılan kolaylıklar gibi niteliklerle ev içersinde üretilen gıda maddeleri konusunda gerek yerleşim yerlerine göre, gerekse bölgelere göre dağılım Tablo 16 ve 17'de sergilenmiştir. Tablo 18 ise okul içi beslenmede bir yabancı örgüt olan Care'in etkinliğini vurgulamaktadır. Care'in bu payı dolayısıyla bazı sorunların akla geldiğini belirtmekte yarar vardır. Özellikle Güney-doğu yörelerindeki etkinlik, bu yörelerin iktisadî açıdan gerice yöre olmasından mı ileri gelmektedir?

TABLO 16. Yemek Yeme Alışkanlığına ve Pişirme Kolaylıklarına İlişkin Dağılımlar (Oransal olarak) Yerleşim Yerlerine Göre

	Tek kaptan Yeme	Mut-fak Yok	Akar-su Yok	Bütan gazı Kul.	Tel D. Yok	Buz D. Yok	Düdük-lü T. Yok
Büyük kent	29.2	12.3	14.1	82.4	57.5	29.6	45.3
Kent	64.1	26.3	21.2	91.1	53.7	56.7	62.2
Kasaba	71.9	24.4	25.2	88.1	54.0	65.2	63.4
Köy	95.0	59.2	87.8	51.4	81.2	91.8	94.5
Ulusal O.	63.9	27.3	34.1	80.2	60.5	58.5	65.1
Oransal S.	0.37	0.64	0.87	0.20	0.19	0.38	0.27

Bölgelere Göre

Mar. - Ege	48.8	22.3	25.3	88.3	51.7	47.2	61.9
Kara D.	70.0	38.9	42.6	67.0	70.1	67.0	82.6
İç Anadolu	66.8	27.2	37.3	78.2	62.8	60.6	51.8
Akdeniz	65.7	30.5	31.1	85.5	55.8	53.3	68.9
Doğu	80.0	40.6	42.9	72.2	70.9	73.3	76.1
Ulusal O.	63.9	27.3	34.1	80.2	60.5	58.5	65.1
Oransal S.	0.16	0.17	0.20	0.10	0.13	0.16	0.17

KAYNAK : 1974 Anketi bulgularından hesaplanmıştır.

TABLO 17. Bazı Ev Besinlerini Üreten Ailelerin Oransal Dağılımı
(% olarak)
Yerleşme Yerlerine Göre

	Ekmek Y.	Bulgur Y.	Erişte Y.	Kuskus Y.	Tar- hana	Yo- ğurt	Pey- nir
Büyük kent	5.5	32.4	25.1	9.2	41.5	7.2	11.1
Kent	29.5	64.5	43.9	12.0	44.8	18.5	35.2
Kasaba	49.9	81.0	61.0	13.8	52.5	31.4	47.0
Köy	72.0	88.9	59.2	21.9	58.0	60.8	49.3
Ulusal O.	34.7	63.8	44.5	13.6	47.6	26.1	33.7
Oransal S.	0.71	0.34	0.32	0.35	0.14	0.77	0.45

Bölgelere Göre

1. Bölge	16.6	39.2	34.5	17.2	55.2	14.9	16.7
2. Bölge	27.5	61.3	56.9	9.1	47.8	36.1	34.0
3. Bölge	44.6	73.4	64.6	22.0	60.3	32.8	42.9
4. Bölge	54.6	78.0	32.7	5.7	47.2	34.8	21.5
5. Bölge	57.2	85.5	46.5	5.3	16.8	31.9	33.8
Ulusal O.	34.7	63.8	44.5	13.6	47.6	26.1	33.7
Oransal S.	0.56	0.25	0.28	0.49	0.32	0.30	0.46

KAYNAK : 1974 Anketi bulgularından hesaplanmıştır.

TABLO 18. Okul Beslenmesinde CARE'in Etkinliği
(Oransal pay olarak)
Yerleşme Yerlerine Göre

	E	K	O
Büyük Kent	22.0	19.4	20.6
Kent	39.8	34.7	37.4
Kasaba	37.6	35.2	36.4
Köy	28.4	22.8	25.8

Bölgelere Göre

1. Bölge	30.1	25.5	27.8
2. Bölge	37.6	24.2	31.2
3. Bölge	29.6	21.9	24.4
4. Bölge	26.0	26.2	26.1
5. Bölge	49.5	51.4	50.2
Ulusal O.	33.4	40.7	31.0

KAYNAK : 1974 Anketi bulgularından hesaplanmıştır.

Beslenme Yetersizliği :

Beslenme yetersizliğinin en somut belirtisi hastalıklardır. Araştırma beslenme yetersizliğinin neden olduğu hastalıkları klinik belirtilerine göre saptamış bulunmaktadır. Bu belirtilere sahip olanların bölge ve yerleşme yerlerine göre gösterdikleri oransal dağılım Tablo 19'dadır.

TABLO 19. Beslenme Yetersizliğinden Ötörü Klinik Belirtilere Sahip Olanların Oransal Dağılımı (% olarak) Bölgelere Göre

	0-60 Ay	5 ve daha yukarı yaşlar	
		Erkek	Kadın
1. Bölge	31.5	68.5	82.3
2. Bölge	61.8	47.2	75.3
3. Bölge	25.4	38.9	58.6
4. Bölge	31.1	37.1	59.8
5. Bölge	33.2	30.7	51.3
Ulusal O.	34.3	46.0	66.2
Oransal S.	0.38	0.28	0.17

Yerleşim Yerlerine Göre			
Büyük Kent	25.1	45.4	70.1
Kent	33.7	43.2	57.6
Kasaba	36.9	42.7	63.7
Köy	39.8	48.8	66.8
Ulusal O.	34.4	46.8	66.2
Oransal S.	0.16	0.05	0.07

KAYNAK : 1974 Anketi bulgularından hesaplanmıştır.

Beslenme yetersizliğinin bölge ve yerleşme yeri farkı gözetmeksizin derin sağlık yaraları açtığı bir önceki tablodan ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de büyük kentlerle kırsal alan arasında klinik belirtilerin oranı bakımından önemli bir fark yoktur. Bunun kanımızca temel nedeni büyük kentlerin gecekondulaşmasıdır.

SONUÇ

Üzerinde yapılabilecek tüm eleştirilere rağmen **1974 beslenme anketi Türkiye'de beslenme yetersizliğini ortaya koyma bakımından bugüne kadar mevcut olan bir boşluğu doldurmuştur.** Anket bulgu-

larının değerlendirilmesinde dikkatli hareket etme gereğine bir ke-re daha işaret etmekle beraber; bulguların getirdiği bazı sonuçların da tüm sakıncalara rağmen anlamı olduğunu söylemek zorundayız. Bildirimiz süresince yaptığınız sayısal çözümlerimizi bizi götürdüğü yargı şöyle özetlenebilir :

i — Türkiye’de gelir dağılımı değişik nedenlerin sonucu her geçen gün daha da bozulmaktadır.

ii — Gelir dağılımının bozukluğunun en somut sonucu besin maddelerinin bölüşümündeki adaletsizlik ve dengesizlikte görülebilir.

iii — Gelire ve yerleşme yerlerine göre besin maddelerinin bölüşümündeki farklılaşma çok barizdir. Bölgeler arasında aynı açıklığı görememekteyiz.

iv — Özellikle toplam protein ve hayvansal proteinin dağılımında dengesizlik vardır. Bu dengesizliği çeşitli sayısal çözümlerle kanıtlamak kolaylıkla mümkündür.

v — Türk ailelerinin besin maddelerini üretimi adedi gerilemektedir. Kırsal alanlarda bu üretimin belirli bir etkinliğe sahip olduğunu ileri sürebiliriz.

vi — Beslenme dengesizliği belki de sahip olduğu kritik ölçülerden çok daha fazla oranda sağlık üzerine etki yapmıştır. Klinik tesbitlerin analizi bunu kanıtlamaktadır. Ne var ki klinik tesbitlerin yüksek oranda oluşu geçekundu ve kırsal alandaki yerleşme koşullarının sağlığa aykırı koşullara sahip olmasına da bağlanabilir.